X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

Editörler: Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

ESOGÜ BASIMEVİ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

Editörler
Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 312

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. Ferruh AĞCA – Doç. Dr. Adem KOÇ

Eskişehir

2019

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA ERKEN ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

Prof. Dr. Erhan AYDIN
İnönü Üniversitesi / Türkiye
ayerhan@gmail.com

Giriş

İlk bulunduğu ve harflerin ilk çözüldüğü günden bu yana, eski Türk yazıtları üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Gün geçtikte yeni yazıtlar bulunmakta, bulunan bu yazıtlarla birlikte, ilgili çalışmalar da aynı oranda artmaktadır. Türk runik harfli yazıtların tümü göz önüne alındığında, yazıtların büyük bir bölümünün hangi boylarca yazıldığı konusu karışıktır. Bu nedenle de, günümüz Türk yazı dillerinin, ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilgisi ve söz varlığı bakımından, en eski biçimlerini bilmek güçtür.

Yazıtların bir bölümünde bulunan damgalar, o yazıtın hangi boyca yazıldığını göstermeye yardımcı olmakla birlikte, damganın hangi Türk boyuna ait olduğunu tespit edebilmek de önemlidir. Örneğin, Tes, Tariat, Şine Usu ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarında yer alan damgaların aynı olması, bu yazıtların Uygurlar tarafından yazıldığını gösteren bir kanıttır. Yazıtların, hangi boya ait olduğunun belirlenmesinde herhangi bir iz olmadığı durumda ise, söz varlığı ve sözcüklerdeki ses bilgisi, şekil bilgisi ve anlam bilgisi farklılıkları yol gösterici olarak kullanılabilir.

Bu bildiride, Türk runik harfli eski Türk yazıtlarının tümünün incelenmesi sonucunda, erken sayılabilecek ünsüz değişmeleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, "Ünsüz Değişmeleri" ana başlığı altında, yazıtlarda tespit edilen örnekler, alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Özellikle, Yenisey bölgesi yazıtlarından Hemçik-Çırgakı (E 41) ve Malinovka (E 56) yazıtlarında görülen söz başında *k->g-* ötümlüleşmesinin erken örnekleri, bu yazıtların sahibi boyların ses bilgisi özellikleri hakkında bilgi edinmeye yardım edebilecektir. Çalışmanın bir başka amacı ise, elde edilen bulgular ile, Türk dilinin ses tarihinin doğru tespiti ve doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

1. Erken Ünsüz Değişmeleri

1.1. -d->-z-

1.1.1. bediz~beziz 'süs, bezeme; yazıt'.

bediz: KT (Mo 1) G 11, 12, K 13, K-D; BK (Mo 3) K 14, G-B; KÇ (Mo 10) 24; İh-Hanuy-Nuur (Mo 21) 1; Uybat VII (E 83) 1, 2; Tepsey I (E 111); Turan I (E 118), 2; Mendur-Sokkon I-1 (A 6) 1; Kalbak-Taş I (A 23).

beziz: Hangiday (Mo 23) 2.

Hangiday yazıtını ilk yayımlayanlardan S. G. Klyaştornıy'ın verdiği çizimde ve okumada *beziz* sözcüğü bulunmaz (2007: 151). Bu da bize harf teşhisini iyi yapamadığını gösterir. Yazıtın Ts. Battulga ve İ. Kormuşin tarafından yapılan yayımında ise *ezizi* okunup 'o jal'' biçiminde bir ünlem olarak anlamlandırılır (2009: 10-11). Hangiday yazıtında geçen *beziz* biçimi için Barutcu Özönder, açıkça *z* harfi ile yazıldığını belirtir ve *-d-, -d > -z-, -z* ses değişmesinin en erken örneklerinden biri olarak nitelendirir (2000: 125).

Sözcüğün ‘süs, bezeme’ anlamının dışında, yazıtın yani üzerinde metin bulunan taşın tamamını da karşıladığı öne sürülebilir. *Bediz* sözcüğünün, *bedizçi* ‘süsleme ustası’ (KT G 11, 12; BK K 14, 14; KT K-D); *bedize-* ‘yazıtı süslemek, süsleme yapmak’ (Kalbak-Taş XX (A 43); Kalbak-Taş XXI (A 44)); *bedizet-* ‘yazıtı süsletmek, süsleme yaptırmak’ (KT G 11, BK G-B; KÇ 24; Höl Asgat AI/2; Kurgak I (A 78)); *bedizlig* ‘süslü, süsleme yapılmış’ (Tepsey I (E 111); Turan I (E 118), 2) türevleri de bulunmaktadır. Clauson, sözcüğün sızıcılaşma eğilimine işaret ederek *d̲* işareti ile *be̲diz* biçiminde okur ve ‘ornamentation’ anlamını vererek sözcüğü Mo. *beder* ‘marks, stains’ sözcüğünden ödünçleme olduğunu belirtir (ED 310a). *Bediz* sözcüğünün ifade ettiği anlam hakkında, S. G. Klyaştornıy’ın müstakil makalesinin Türkçesi için bk. (Klyaştornıy 2002). Hangiday yazıtındaki *z*’li biçim, eğer yazıtın yazıcısı bir yazım hatası yapmadıysa, iç sesteki *z*’nin sızıcılaşmaya başladığını gösterir. Bu veri sayesinde Clauson’ın (*d̲*) (ED 310a) ve Berta’nın (*δ*) (2004: 133) biçimindeki transkripsiyonu, ses bilgisi açısından da doğruluk kazanmış olmaktadır.

(Battulga-Kormuşin 2009: 11)

1.2. k->g-

1.2.1. kadaş~gadaş ‘akraba’.

kadaş: Yenisey yazıtlarının büyük bir bölümünde bulunan bu sözcük, diğer bölgelerdeki yazıtlarda tanıklanmamıştır.

gadaş: Malinovka (E 56) 1.

‘akraba’ anlamındaki *kadaş* sözcüğü Malinovka (E 56) yazıtının 1. satırında *gadaş* olarak tanıklanmıştır. Sözcüğün geçtiği satır şöyledir: <...> *gada̲ş esizim b[ök̲medim]* “<...> Akrabalarım(a), ne yazık (ki), doymadım.” (Aydın 2015: 128). *Kadaş* sözcüğü yazıtlar döneminde Yenisey bölgesindeki boylarca sık kullanılmış, diğer bölgedeki yazıtlarda tanıklanmamıştır. Sözcük, Hemçik-Çırgakı (E 41) yazıtının 3. satırında *kagadaş* biçimindedir. Sonraki dönem metinlerinde de kullanılan sözcük için Clauson, *ka:daş*, yani ilk hecedeki ünlünün uzun, kökünün ise *ka*: olduğunu belirtir. Sözcüğün sonraki dönemlerde *kayaş* biçimini aldığı anlaşılmaktadır (ED 607a). Doerfer, *kayāş* maddesinde Bernştam’ın *kat* ‘Seite’+*äş* ‘Genosse’ biçiminden aldığını belirtir ancak -**kat*+*daş* olarak düşünülse daha muhtemel olurdu- biçiminde bir açıklama ile yetinir (TMEN III, No. 1592). Y-S. Li, bu akrabalık adının Clauson’ın, Çin. *chia*, Orta Çin. *ka* [jia 家] (ED 578a) sözcüğünden ödünçleme olduğu görüşünü savunur ve *ka*+*daş* adının ilk olarak Uygur metinlerinde

tanıklandığını belirtir (1999: 46). Yenisey yazıtlarında çok sayıda örneği bulunan sözcüğün gözden kaçtığı anlaşılmaktadır. Söz başında *k->g-* ötümlüleşmesi, bu dönem için olağan bir ses değişmesi olmasa da Malinovka yazıtının yazıcısının diyalektinde bu ötümlüleşmenin başlamış olabileceği, ihtiyatla, öne sürülebilir.

(Vasilyev 1983: 70)

1.2.2. gaşga 'alnı akıtmalı (at).'

gaşga: Hemçik-Çırgakı (E 41) 11.

Eski Türk yazıtlarında bir kez Hemçik-Çırgakı (E 41) yazıtında tanıklanan sözcük, burada art ünlülü *g* ile yazılmıştır. Sözcüğün geçtiği satır şöyledir: *gaşga tañım* "(Ey benim) alınları akıtmalı taylarım!" (Aydın 2015: 104-105). İki sözcükten oluşan satırdaki ilk sözcük *gaşga*, Orkun, Malov ve Batmanov-Kunaa tarafından *agışga*, Tekin'ce *gaşga* okunmuştur. Eski Türk yazıtlarında tanıklanmayan *kaşga* sözcüğünün bu örnekte art ünlülü *g* ile yazılması ilginçtir. Bu yazıtta söz başında *g* ile yazılmış dört örnek daha vardır: *gün*, *gemçig*, *gerçin*, *gėyik*. Tekin'e göre bu örnekler, yazıcının diyalektinde, hem ön hem de art *k* sesinin ötümlüleşmeye başladığını gösteriyor olmalıdır (1999: 13). Sözcüğün, Kâşgarlı'dan itibaren sonraki dönemlerde kullanımı için bk. (ED 671b-672a). Ayrıca krş. (Aydın 2015: 107); (Aydın 2016b: 26-27).

1.2.3. gemçig 'Yenisey Irmağı'nın kollarından biri, Kemçik Irmağı'.

gemçig: Hemçik-Çırgakı (E 41) 6.

Sözcük, bir kez, söz başında *g* ile tanıklanmıştır. *K*'li biçimi tanıklanmadığı için karşılaştırma imkânı bulunmamaktadır. Ancak ırmak adının Tuv. *Hemçik* biçiminde söylenişi ve *kem* adının Yenisey Irmağı'nın eski adı olması, bu adın *kem* adından küçültme eki *+çIk* ile kurulduğuna işaret olarak değerlendirilebilir. Oldukça sorunlu olan ve türlü biçimlerde okunan Hemçik–Çırgakı (E 41) yazıtının 6. satırında geçen bu yer adı, yazıt üzerinde çalışanlarca şöyle okunmuş ve anlamlandırılmıştır: Orkun, *eğmiç eğit* 'karımdan, hizmetçilerimden' (1940: 80-81); Malov, *ägmäç ägät* 'supruga, slujanki (so vsemi vami)' (1952: 75); Batmanov, *egmäç egät* 'supruga, slujanki' (1959: 166); Vasilyev, *gmçgt*[2] (1983: 29); Tuna, *egeçimge* (1994: 211); Barutçu Özönder, *gämçigtä* 'Xemçik'ten' (1998: 175 ve 178); Tekin, *ägäm eçig ät* 'üvey annelerim, atalarım ve cariyelerim!' (1999: 6); Kormuşin, *gimçigtä* 'Xemçik' (2008: 56–57). Tekin, yazıtı yayımladığı makalesinin notlarında, *ägäm eçi ägät* olarak okuduğu yerdeki *ägä* sözcüğünün Mo. alıntı bir sözcük (krş. Mo. *eke* 'anne)' olduğunu belirtir (1999: 11). Tespitlerimize göre *gämçig* biçiminde ilk okuyan Barutcu

Özönder'dir. Barutcu Özönder'in, satırı, diğer araştırmacılardan farklı okuduğu görülmektedir: *är ärdämim adakı ägmä ana gämçigtä yär altım* "Erlik erdemim! Ağzı kemer Ana Xemçik'ten yer aldım" (1998: 178). Barutcu Özönder'in bu okuyuşundaki temel gerekçesi, Hemçik-Çırgakı yazıtının söz başında *g* sesini bulundurmasıyla ünlü olmasına bağlanabilir. Ayrıca krş. (Tekin 1999: 9 ve 13); (Aydın 2015: 106); (Aydın 2016a: 76).

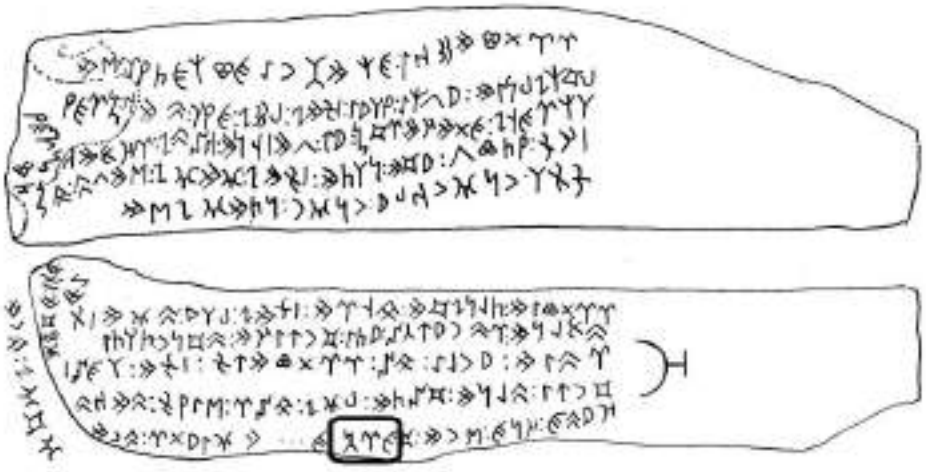

(http://bitig.org/show_big.php?fn=copies/566.gif)

1.2.4. gerçin 'semiz (hayvan)'.

gerçin: Hemçik-Çırgakı (E 41) 5.

Sözcüğün geçtiği 5. satır şöyledir: *say t[1]eg sarig altunum ık gerçin eg[ri tew]em agı yüder tañım* "Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım" (Aydın 2015: 104). Tekin, *gerçin* sözcüğünün önünde bulunan *ık* için Kırg. *ık* 'semiz, yağlı, güçlü' tanığını; *gerçin* içinse, sözcüğün kökü olan *ker*'in günümüz Türk yazı dillerinde yaşadığını belirterek Kırg. ve Kzk. *ker* 'doru, koyu doru', Alt. *ker* 'doru' örneklerini verir. Sonuç olarak *gerçin* 'doru, koyu doru' biçiminde anlamlandırılır (1999: 10). *Ik* ve *gerçin* sözcükleri *egri tewe* sıfat tamlamasının önünde olduğuna göre, tek hörgüçlü deveyi nitelendirebilmek için kullanılmış ikileme tipinde sözcüklerdir. Günümüz Türk yazı dillerinde söz başında *k* sesi ile görüldüğüne göre, bu sözcüğün aslı, eski Türkçe döneminde de *k* ile yazılıyordu. Bu bakımdan söz başında *k->g-* ötümlüleşmesini açıkça gördüğümüz Hemçik-Çırgakı yazıtında bir diğer *k->g-* değişimi örneği olarak değerlendirilebilir.

(http://bitig.org/show_big.php?fn=copies/566.gif)

1.2.5. kėyik~gėyik "yaban hayvanı".

kėyik: T (Mo 5) 8; Altın-Köl I (E 28) 7; Kızıl-Çıraa II (E 44) 2.

gėyik: Hemçik-Çırgakı (E 41) 7.

Sözcük, *kėyik* biçiminde bir kez Tonyukuk yazıtında, iki kez de Yenisey yazıtlarında olmak üzere toplam üç kez; *gėyik* biçiminde ise yalnızca Hemçik–Çırgakı (E 41) yazıtının 7. satırında tanıklanmıştır. Sözcüğün 'yaban hayvanı' mı yoksa 'geyik' anlamında mı olduğu tartışılmıştır. Clauson, söz başındaki *g-* kuşkusunun ardından, asıl anlamının 'wild four-legged game animal' olduğunu ancak sıfat türünde kullanıldığında 'wild, untamed' gibi anlamlarda olduğunu belirtir (ED 755a-b). Eren, 'erkeklerin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan (*Cervus elaphus*)' anlamıyla verir. Eren'e göre, "eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keyik* 'yaban hayvanı; aslında yabanî olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *keyik* 'yabanî hayvan' olarak kullanılır" (TDES 155). Sözcük, Türkçenin ilk yazılı metinleri olan yazıtlarda, kuşkulu olmakla birlikte, 'yaban hayvanı' anlamında olmalıdır. Ayrıntı için bk. (Aydın 2016b: 128-130). Ayrıca krş. (Hauenschild 2006: 97-98); (Erdal 2004: 199, not 346 ve 400).

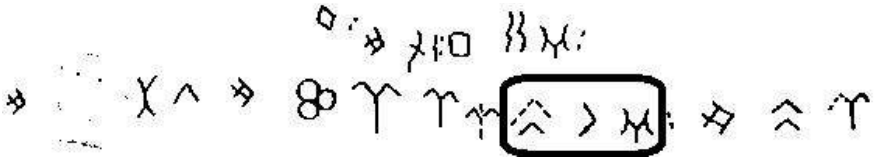
(http://bitig.org/show_big.php?fn=copies/566.gif)

1.2.6. kut~gut ‘talih, baht; kişi adı’.

kut: Sözcük, eski Türk yazıtlarında çok sayıda tanıklanmıştır.

gut: Malinovka (E 56) 2.

Adın geçtiği satır şöyledir: *er atım gut (kut?) <...> er erdemim aşa? <...>m* “Erkeklik adım Gut (Kut?). <...> Erkeklik kahramanlığımı aşarak?<...>” (Aydın 2015: 128). İ. L. Kızlasov, *gut äş* (*~gutaş*) biçiminde okur (1977: 75). Vasilyev, sözcüğü *γut*[1] biçiminde teşhis etmiştir (1983: 15, 70). Söz başında *k->-g* ötümlüleşmesi örneklerinden sayılabilecek sözcük, bu yazıtta kişi adıdır.

(Vasilyev 1983: 70)

1.3. -t->-ç-

1.3.1. bitig~biçig ‘yazıt’.

bitig: KT (Mo 1) G 13, K 13, K-D, G-D; BK (Mo 3) G-B, O (Mo 8) 13; KÇ (Mo 10) 28, 30; Tes (Mo 11) G 3; Ta (Mo 12) B 2; ŞU (Mo 14) D 8, 9, G Ek 2; Arhanan (Mo 22) 2; Uybat III (E 32) 3; Uybat V (E 34); İyme I (E 73) 6; Tepsey XI (E 126); Ust-Kulog (E 135) 3; Kara-Yüs II (E 138) 1; Yabogan (A 84) 4; Tuekta IV (A 88) 1.

biçig: Tuba III (E 37), 3; Kök Haya 1.

Sözcüğün tabanı olan *biti-* fiili de çok sayıda tanıklanmıştır. ‘yazmak, hâkketmek’ anlamlarında olan bu fiilin kökeninin eski Çince *pjɨět* ‘yazı fırçası’ + eski Tü. *+i-* = *biti-* biçiminde yapıldığı kabul görse de İran Dili, Süryanice gibi çok farklı dillerden alındığını öne sürenler de olmuştur. Tü. *yaz-* fiilinin kökeni ve diğer milletlerde *yaz-* fiilinin temelleri ile ilgili, fiilin Çince olarak gösterilmesini eleştirenler ve Türkçe *biti-* ile Mo. *biçi-* fiillerinin karşılaştırılması gerektiği ve Türklerin yazı yazmaya taşları oyarak veya biçerek başladıklarını savunanlar da olmuştur (Şirin 2004: 570 not 40). *biti-* fiilinin Türk runik harfli metinlerde geçen yazımları ve sözcüğün Türkçe olabileceği konusu için bk. (Aydın 2008: 100-101). *Bitig* sözcüğü Tuba III (E 37) yazıtının 3. satırı ile, ihtiyatlı olarak Kök Haya yazıtının 1. satırında *biçig* olarak tanıklanmıştır. Tuba III yazıtındaki biçimi, Radloff, Orkun, Malov ve Batmanov *bitig*, Kormuşin *biç y* okumuştur. Vasilyev’de *b*[2]*içig* biçimindedir. *Biçig* yazımı, Kök Haya yazıtının 1. satırında da tanıklanmıştır. Kızlasov, 1. satırın sonunda bulunan bu üç harfi *bitin* okumuş, ‘bud’ napisan’ biçiminde anlamlandırmıştır. Ancak *bitin* biçiminin kökü olan *biti-* ‘yazmak, hâkketmek’ fiili açık ise de *n* ünsüzünün ne olduğu belli değildir. Kök Haya yazıtındaki örneği *biçigin* ‘yazıtını’ okumak ve anlamlandırmak mümkündür. *Bitig* sözcüğünün Mo.’ya *biçig* olarak verilmiş olması bilinen bir şeydir. Krş. (TMEN II, No. 717); (VEWT 75). Doerfer, kuzeydoğu Türk yazı dillerindeki *biçik~piçik* ve *piçi-* gibi biçimlerin Mo.’dan geri ödünçleme ile alındığını, Mo.>Tung. *biçi-* olarak geçtiğini

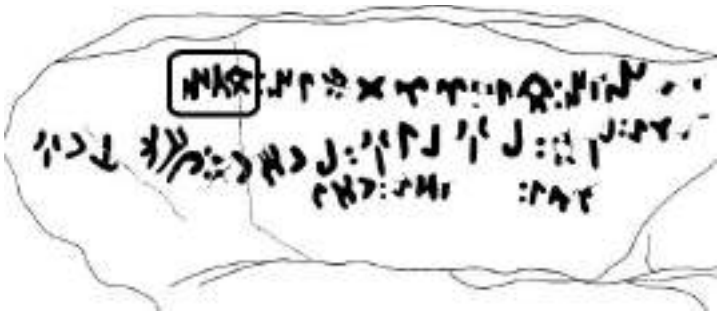
belirtir (TMEN II, No. 717). Kök Haya yazıtındaki harfler, *bėçin* 'maymun' okumaya da elverişlidir ancak *bėçin* sözcüğü, yazıtlar döneminde 'maymun' anlamıyla kullanılmış olamaz. Bu nedenle, Kök Haya yazıtının 1. satırının sonundaki sözcüğü, *biçigin* biçiminin eksik yazımı olarak düşünmek daha uygun gibi görünmektedir. İhtiyatla, iki Yenisey bölgesi yazıtındaki *ç*'li bu iki biçim, her iki yazıtın yazıcısının dilinde *-t->-ç-* değişmesinin örneği olarak düşünülebilir. Ayrıca krş. (Aydın 2014: 44-45); (Aydın 2015: 100).

Tuba III (E 37)

(Radloff 1892: 95)

Kök Haya

(Kızlasov 1998: 84)

2. Sonuç

Bu bildiride, eski Türk yazıtlarının tümünün incelenmesi ile elde edilen ve erken sayılabilecek ünsüz değişmeleri üzerinde durulmuştur. Harf teşhislerinden kaynaklanan hatalara yer vermemek için, sözcüğün geçtiği yazıtın görsel malzemesine de yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, bazı yazıtlarda yer alan sözcüklerde, erken sayılabilecek ünsüz değişmelerine tanıklık edilmiştir. Bu ünsüz değişmelerinin görüldüğü yazıtları yazan boyların aynı olabileceği öngörüsüne ulaşmak mümkün olabilir. Özellikle, Yenisey yazıtlarından Hemçik-Çırgakı (E 41) ve Malinovka (E 56) yazıtlarında, söz başında görülen *k->g-* ötümlüleşmesi örnekleri sayesinde, yazıtı yazan kişilerin aynı boya mensup olabileceği öne sürülebilir.

3. Kısaltmalar

A : Altay Yazıtları.

Alt. : Altay Türkçesi.

BK : Bilge Kağan Yazıtı.

E : Yenisey Yazıtları.

KÇ : Küli Çor Yazıtı.

Kırg. : Kırgız Türkçesi.

KT : Köl Tegin Yazıtı.

Kzk. : Kazak Türkçesi.

Mo : Moğolistan Yazıtları.

Mo. : Moğolca.

O : Ongi Yazıtı.

ŞU : Şine Usu Yazıtı.

T : Tonyukuk Yazıtı.

Ta : Tariat (Terh) Yazıtı.

Tung. : Tunguzca.

Tuv. : Tuva Türkçesi.

Tü. : Genel Türkçe.

4. Kaynaklar

Aydın, Erhan. "Eski Türk Yazıtlarındaki Bazı Yabancı Öğelerin Yazımı Çerçevesinde Eski Türk Yazıtlarının Yazımı Üzerine Notlar". *Turkish Studies* 3/6 (2008): 96-108.

—— *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya, 2011: Kömen.

—— "Kök Haya (Hakasya) Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar". *Gazi Türkiyat* 14 (2014): 41-46.

—— *Yenisey Yazıtları*. Konya, 2015: Kömen.

—— *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul, 2016a: Bilge Kültür Sanat.

—— "Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar". *Türk Kültürü* 2016/1 (2016b): 1-51.

Barutcu Özönder, F. Sema. "Yenisey Kitabeleri ve Yer Sular". *Journal of Turkish Studies* 22, c. 2 (1998): 171-184.

—— "Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı, II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı". *Kök Araştırmalar* II/1(2000): 121-133.

Batmanov, İ. A. *Yazık Yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Frunze, 1959.

Battulga, Ts. ve İ. V. Kormuşin. "O nominal'noy nadpisi na skale v Hangidae (Tsentralnaya Mongoliya)". *Tyurkologiçeskiy Sbornik* 2007-2008 (2009): 5-13.

Berta, Á. *Szavaimat Jól Halljátok...* A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged, 2004: Jate.

ED: Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972: Oxford University.

Erdal, M. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston, 2004: Brill.

Hauenschild, I. *Botanica und Zoologica im Babur-name, Eine lexikologische und kulturhistorische Untersuchung*. Wiesbaden, 2006: Harrassowitz.

Kızlasov, İ. L. "Srednevekovaya epitafiya iz Malinovki (Tuva)". *Sovyetskaya Tyurkologiya* 1977/2 (1977): 74-78.

—— "Kalyam na Yeniseye (Çernil'naya runiçeskaja nadpis' iz Chakasii)". *Tatarskaya Arheologiya* 1998/2 (3): 73-86.

Klyaştornıy, S. G. "*Bediz* Kelimesinin Runik Yazıtlardaki Yorumu". Türkçeye çev.: Mehmet Zeren. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 38 (2002): 151-157.

—— "Moğolistan'ın Runik Kaya Yazıtları". Türkçeye çev. Kutluay Erk, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 13 (2007): 147-154.

Kormuşin, İ. V. *Tyurkskiye Yeniseyskiye yepitafii, grammatika, tekstologiya*. Moskva, 2008: Nauka.

Li, Y.-S. *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul, 1999: Simurg.

Malov, S. Ye. *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı*. Moskva-Leningrad, 1952.

Orkun, Hüseyin N. *Eski Türk Yazıtları* III. İstanbul, 1940: Türk Dil Kurumu.

Radloff, W. *Atlas der Alterthümer der Mongolei*. St.-Petersburg, 1892: Buchdruckerei der Akademie der Wissensachaften.

Şirin, Hatice. "Türkçede Yaz- "Yazı Yazmak" Fiili Üzerine". *Türk Dili* 634 (2004): 563-571.

TDES: Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara, 1999.

Tekin, Talat. "Hemçik-Çırgakı Yazıtı". *Türk Dilleri Araştırmaları* 9 (1999): 5-15.

TMEN: Doerfer, G. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* I, II, III, IV. Wiesbaden, 1963-1975: Franz Steiner.

Tuna, Osman N. "Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1990 (1994): 207-222.

Vasilyev, D. D. *Korpus Tyurkskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad, 1983: Akademiya Nauk SSSR.

VEWT: Räsänen, M. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki, 1969: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII,$_1$.